

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

СИДОРЧУК АНАТОЛІЙ АНДРІЙОВИЧ

УДК 336.01

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ ДОМОГОСПОДАРСТВ:

ТЕОРІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ ТА ПРАКТИКА

Спеціальність 08.00.08. – Гроші, фінанси і кредит

Галузь знань: 08 – економічні науки

РЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня

доктора економічних наук

Науковий консультант:

Кириленко Ольга Павлівна

доктор економічних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України

Тернопіль – 2024

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Домогосподарство виступає одним із активних суб'єктів фінансових відносин у суспільстві та неодмінною складовою організації його фінансової системи. Одним із напрямів наукових розробок у сфері фінансів домогосподарств є дослідження їх фінансової стійкості в умовах змінного внутрішнього та зовнішнього середовища їхньої життєдіяльності. З економічного погляду фінансова стійкість виражає здатність домогосподарств за допомогою обраних інструментів формування та використання фінансових ресурсів забезпечити розвиток упродовж усіх етапів свого життєвого циклу. Відтак, забезпечення фінансової стійкості є серед ключових завдань фінансової поведінки домогосподарств та очікуваним результатом управління їхніми фінансовими ресурсами.

Посилення уваги науковців до розгляду даної проблеми обумовлено зміною концептуальних підходів до формування та використання фінансових ресурсів домогосподарств. Зокрема, сучасний стан розвитку вітчизняної фінансової системи характеризується світовими тенденціями до збільшення обсягів публічних фінансових ресурсів, зміною співвідношення між бюджетними коштами та коштами державних цільових фондів на користь перших у забезпеченні потреб домогосподарств, що постійно зростають. Набуваючи все більшої ваги, у майбутньому ці аспекти визначатимуть характер політики держав у соціальній сфері, змінюючи склад та структуру фінансових ресурсів населення в бік збільшення залежності від зовнішніх джерел формування, впливаючи тим самим на показники їх стійкості. Додатковим фактором впливу є запозичення коштів домогосподарствами для забезпечення своєї поточної життєдіяльності. Це видозмінює сутність та погіршує стійкість фінансових ресурсів домогосподарств. З огляду на це одним з актуальних питань на сучасному етапі є підвищення стійкості фінансових ресурсів домогосподарств, формування яких має базуватись переважно на власних джерелах.

Окремі аспекти теоретико-методологічного обґрунтування фінансової стійкості домогосподарств розглядаються в працях таких закордонних фахівців: Г. Бекер, Т. Веблен, А. Грицкевіч, Д. Кембел, М. Кремер, Г. Марковіц, Ф. Модільяні, А. Сміт, Р. Шмідт, Т. Шульц та інших. Вагомий вклад у сучасну теорію і практику забезпечення фінансової стійкості домогосподарств зробили вітчизняні науковці Ю. Воробйов, В. Ворошило, З. Галушка, О. Глущенко, Т. Гуржий, О. Драган, М. Дубина, М. Зварич, С. Каламбет, Г. Катаранчук, С. Качула, Я. Кашуба, О. Кириленко, Т. Кізима, Г. Коцюрубенко, О. Мульска, Л. Лисяк, П. Нікіфоров, Б. Пшик, Л. Слобода, Н. Ясинська та багато інших, розкривши окремі питання управління фінансовими ресурсами та їх впливу на розвиток вітчизняних домогосподарств.

Попри підвищену увагу до фінансової стійкості у фінансовій науці немає єдиного концептуального підходу до розуміння змісту, складових, інструментів її забезпечення в системі управління фінансовими ресурсами домогосподарств та її місця в розробці моделей їхньої фінансової поведінки. Недостатньо дослідженою є методологічна складова забезпечення фінансової стійкості.

Відсутність узгодженої методики оцінювання фінансової стійкості домогосподарств залишає відкритим питання результативного прогнозування та планування їхніх доходів, видатків, заощаджень та інвестицій. Стає важливим забезпечення фінансової стійкості на основі цілеспрямованого моделювання фінансової поведінки впродовж етапів життєвого циклу домогосподарств. Потребує дослідження питання впливу ендогенних та екзогенних факторів впливу на забезпечення фінансової стійкості домогосподарств. Складність і неоднозначність проблем фінансової стійкості домогосподарств зумовлює потребу в розробці перспективних напрямів її забезпечення в Україні.

Актуальність розв'язання питань забезпечення фінансової стійкості домогосподарств, важливість дослідження теоретико-методологічних засад розрахунку індикаторів її оцінки, недостатній рівень розробки зазначених проблем зумовили вибір теми дослідження, його мети та завдань.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконувалась у рамках науково-дослідних робіт: Західноукраїнського національного університету за темою «Формування та реалізація фінансової політики сталого розвитку України» (номер державної реєстрації 0116U002629) в розробці розділу «Формування та використання фінансових ресурсів системи соціального страхування в Україні»; «Фінансова система у забезпеченні стійкого економічного зростання України» (номер державної реєстрації 0121U109150) у розробці розділів «Фіскальний простір реалізації соціальної функції держави» та «Фінанси домогосподарств в умовах глобальних викликів»; Громадської наукової організації «Фінансово-економічна наукова рада» (номер державної реєстрації 0118U000784) за темою «Соціально-демографічні параметри життя в сучасній політиці держави», у якій обґрунтовано концептуальну модель забезпечення фінансової стійкості домогосподарств та визначено вплив ендогенних та екзогенних факторів на її підвищення.

Метою дисертаційної роботи є обґрунтування теоретико-методологічних засад та розробка практичних рекомендацій забезпечення фінансової стійкості домогосподарств, ідентифікуючи ризики та враховуючи вплив ендогенних та екзогенних чинників на їх життєдіяльність.

Важливість досягнення мети роботи зумовила необхідність постановки й вирішення таких основних завдань:

- розглянути концептуальні підходи до побудови фінансової системи для поглиблення розуміння місця та ролі домогосподарства як активного учасника фінансових відносин у суспільстві;
- дослідити теоретичні засади фінансової стійкості домогосподарств з метою вдосконалення понятійно-категоріального апарату сфери фінансів домогосподарств;
- обґрунтувати складові та нормативні передумови реалізації дуального забезпечення фінансової стійкості домогосподарств;
- розкрити методологічні підходи до дослідження забезпечення фінансової стійкості домогосподарств;

- з'ясувати вихідні методичні засади розрахунку оцінювання фінансової стійкості домогосподарств на макроекономічному та мікроекономічному рівнях наукового пізнання для розробки алгоритму її забезпечення;
- запропонувати методичний інструментарій для оцінювання фінансової стійкості домогосподарств шляхом розробки відповідної системи показників на макроекономічному та мікроекономічному рівнях наукового пізнання;
- здійснити системний аналіз показників достатності доходів для забезпечення фінансової стійкості домогосподарств в сучасних умовах;
- узагальнити показники поточного фінансового забезпечення витрат домогосподарств у контексті забезпечення їх фінансової стійкості;
- охарактеризувати тенденції здійснення заощаджень для виявлення резервів забезпечення фінансової стійкості домогосподарств;
- оцінити практику реалізації інвестиційного потенціалу домогосподарств як важливу складову забезпечення їх фінансової стійкості;
- ідентифікувати ризики забезпечення фінансової стійкості домогосподарств та визначити потенціал для її росту;
- оцінити вплив ендогенних чинників на забезпечення фінансової стійкості домогосподарств та запропонувати шляхи їхньої мінімізації;
- означити вплив екзогенних факторів на забезпечення фінансової стійкості домогосподарств;
- розглянути напрями реалізації інструментів забезпечення фінансової стійкості домогосподарств упродовж їх життєвого циклу в умовах змінного внутрішнього та зовнішнього середовища;
- змодельовати фінансову поведінку для визначення її впливу на забезпечення фінансової стійкості домогосподарств;
- визначити вагомість процесів трансформації фінансової стійкості домогосподарств для розвитку фінансової системи;
- виокремити особливості забезпечення фінансової стійкості домогосподарств в умовах воєнного стану.

Об'єктом дослідження є процес забезпечення фінансової стійкості домогосподарств.

Предметом дослідження є теоретико-методологічні засади та практичний інструментарій забезпечення фінансової стійкості домогосподарств.

Методи дослідження. У дисертаційній роботі використано загальнонаукові та спеціальні (економічні) методи дослідження. При формуванні понятійно-категоріального апарату використовувалися методи теоретичного узагальнення, абстракції, аналогії, синтезу та аналізу.

Історичний метод, методи теоретичного узагальнення, аналізу, синтезу, абстрагування та класифікації застосовувалися при вивченні еволюційних аспектів становлення сфери фінансів домогосподарств як складової фінансової системи держави (п. 1.1), удосконаленні категоріального апарату фінансової стійкості домогосподарств (п. 1.2), дослідженні сукупності екзогенних та ендогенних факторів впливу на забезпечення фінансової стійкості (пп. 4.2 – 4.3, 5.4) та при визначенні стратегічних шляхів забезпечення фінансової стійкості в сучасних умовах (розділ 5). Вивчення питання складових та передумов

дуального забезпечення фінансової стійкості домогосподарств (п. 1.3) та її трансформації в розвиток фінансової системи (п. 5.3) здійснювалося на основі методів індукції, дедукції, абстракції.

При опрацюванні методологічних засад дослідження забезпечення фінансової стійкості домогосподарств, обґрунтуванні її теоретико-методологічних положень, розрахунку індикаторів оцінки фінансової стійкості домогосподарств (пп. 2.1 – 2.2) та розробці методики визначення показників фінансової стійкості домогосподарств (п. 2.3) використано метод системно-структурного аналізу, а також методи логічного узагальнення та екстраполяції. Методи оцінювання, статистичного аналізу, кількісно-якісного аналізу, аналогії, класифікації, теоретичного узагальнення, факторного аналізу, методу індикаторів, порівняння використано при оцінці фінансової стійкості домогосподарств на макроекономічному та мікроекономічному рівнях дослідження (розділ 3). При дослідженні кількісного впливу факторів загроз фінансовій стійкості домогосподарств (п. 4.1), при дослідженні життєвого циклу домогосподарства в системі управління стійкістю його фінансових ресурсів (п. 5.1), встановленні взаємозв'язку моделей фінансової поведінки та забезпеченні фінансової стійкості домогосподарств (п. 5.2) застосовувались методи математичного моделювання, факторного та альтернативного аналізу.

Інформаційно-фактологічною базою є Конституція України, законодавчі та нормативно-правові акти з питань формування, розподілу та використання фінансових ресурсів домогосподарств; інформаційно-аналітичні матеріали Міністерства фінансів України, Державної податкової служби України, Національного банку України, Державної служби статистики України, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, Пенсійного фонду України, вітчизняних фондових бірж; статистичні звіти науково-дослідних установ, рекомендації експертів, монографії, наукові статті зарубіжних і вітчизняних вчених, матеріали науково-практичних конференцій, форумів, симпозіумів із проблематики дослідження.

Наукова новизна одержаних результатів. Найбільш вагомими результатами, що характеризують наукову новизну дослідження, полягають у такому:

уперше:

– розроблено методологічні засади забезпечення фінансової стійкості домогосподарств, які базуються на діалектичному, когнітивному, інституціональному пізнанні фінансових процесів з використанням принципів єдності теорії та практики, системності, розвитку, декомпозиції, об'єктивності, абстрагування. Це дало змогу обґрунтувати концептуальний підхід до розкриття сутності процесу забезпечення фінансової стійкості як єдиного цілого, якому властива взаємодія зовнішнього й внутрішнього середовища, зокрема з позиції підходів: діалектичного – як системи причинно-наслідкових зв'язків між її суб'єктами (державні фінансові органи та фінансові інституції), об'єктами (доходи, витрати, заощадження, інвестиції домогосподарств), рівнями (макроекономічний, мікроекономічний) та факторами впливу (ендогенні, екзогенні); когнітивного – як алгоритму дій щодо застосування високо та низько ризикових фінансових інструментів для забезпечення фінансової стійкості в коротко-, середньо- та довгостроковій перспективі шляхом формування

поточного, резервного й інвестиційного капіталу домогосподарств; інституціонального – як виконання формальних і неформальних норм, що створюють певне середовище фінансової діяльності домогосподарств, що впливають на їх фінансову поведінку та обґрунтовують дуальну систему забезпечення фінансової стійкості домогосподарств;

– обґрунтовано нормативні передумови та визначено складові дуального забезпечення фінансової стійкості домогосподарств, як об'єкта управлінської системи, котра вибудовується державними фінансовими органами, фінансовими інституціями (на макроекономічному рівні) й домогосподарствами (на мікроекономічному рівні). Це сприяло розробці тактичних та стратегічних засад забезпечення фінансової стійкості домогосподарств в Україні, зокрема шляхом формування ними поточного, резервного й інвестиційного капіталу (практичний інструментарій забезпечення фінансової стійкості) та реалізації фінансової політики держави (створення умов для забезпечення фінансової стійкості);

– запропоновано алгоритм забезпечення фінансової стійкості домогосподарств з виокремленням у ньому стадій планування (досягнення статичної та динамічної збалансованості фінансових ресурсів домогосподарств), виконання (визначення цілей управління фінансовими ресурсами, моніторинг стану їх формування та використання), оцінювання (аналіз показників достатності доходів, поточного фінансового забезпечення витрат, здійснення заощаджень, реалізації інвестиційного потенціалу домогосподарств) та коригування (моделювання фінансової поведінки домогосподарств), які є взаємопов'язаними між собою та доповнюють одна одну. Застосування алгоритму дозволить забезпечити фінансову стійкість на всіх етапах життєвого циклу домогосподарств під дією ендогенних та екзогенних чинників, подолати недоліки безсистемного використання фінансових інструментів при управлінні фінансовими ресурсами домогосподарств;

удосконалено:

– поняттєво-категоріальний апарат сфери фінансів домогосподарств у частині обґрунтування змісту поняття «фінансова стійкість домогосподарств» під яким запропоновано розуміти одну із властивостей (характеристик) такого стану сформованих фінансових ресурсів, при якому вони виконують своє призначення – забезпечують життєдіяльність домогосподарства в коротко-, середньо- та довгостроковій перспективі під впливом ендогенних та екзогенних факторів. Таке визначення, на відміну від наявних, дозволяє виміряти фінансову стійкість через систему показників, які відображають не лише формування (як у більшості наявних підходів), а також розподіл та використання фінансових ресурсів домогосподарств, реальні та потенційні фінансові можливості для її забезпечення;

– науково-методичні підходи до оцінювання фінансової стійкості домогосподарств за допомогою показників достатності доходів, поточного фінансового забезпечення витрат, здійснення заощаджень, реалізації інвестиційного потенціалу домогосподарств. На противагу наявним підходам, які зосереджують увагу на мікроекономічному рівні дослідження явища фінансової стійкості, запропонований підхід дає змогу емпірично її оцінити як

на мікроекономічному, так і на макроекономічному рівнях та визначити фактори її забезпечення у коротко-, середньо- та довгостроковій перспективі;

– теоретичне обґрунтування сутності фінансового ризику для домогосподарств, що відображає зміну умов зовнішнього й внутрішнього середовищ та конкретизує такі чинники впливу на їх фінансову діяльність: склад домогосподарства, тимчасову або постійну втрату його доходу, інфляцію, валютний курс, відсоткову ставку на фінансових ринках тощо. На відміну від інших підходів, це стало основою для розробки пропозицій щодо моделювання фінансової поведінки домогосподарств і можливості застосування альтернатив для фінансових інструментів (високоризикових, низькоризикових) на окремих етапах їх життєвого циклу;

набули подальшого розвитку:

– концептуальні засади теоретичного обґрунтування місця й ролі домогосподарств у фінансовій системі на базі інституційного, фондового та суб'єктного концептуальних підходів до її побудови. Це дало змогу визначити передумови функціонування домогосподарств як важливого суб'єкта фінансових відносин у суспільстві, охарактеризувати відносини (розподільні, перерозподільні), запропонувати категорії (сутність, зміст, явище, форма), суб'єкти (домогосподарство, держава, суб'єкти господарювання), об'єкти (доходи, витрати, заощадження, інвестиції домогосподарств) та принципи функціонування (самостійності, варіативності, взаємозалежності, збалансованості, самозабезпечення), взаємозв'язок та взаємоузгодженість структурних елементів сфери фінансів домогосподарств. Застосування антропологічного підходу до розуміння предмета фінансової науки дало підстави стверджувати, що домогосподарства детермінують фінансові відносини в суспільстві та є першоосною для їх розвитку;

– систематизація принципів функціонування сфери фінансів домогосподарств у складі фінансової системи через виокремлення принципів самостійності, варіативності, взаємозалежності, збалансованості та самозабезпечення. Обґрунтовано, що дотримання запропонованих принципів організації фінансів домогосподарств, головним чином самостійності й варіативності, зумовить різний склад та структуру їх фінансових ресурсів і різну фінансову стійкість до дії ендогенних та екзогенних чинників;

– науково-методичні засади оцінювання фінансової стійкості домогосподарств за допомогою відповідних агрегованих індексів. Це дозволило ідентифікувати ризики негативного впливу на забезпечення фінансової стійкості, запропонувати методи їх мінімізації (формування резервного фонду, добровільне та обов'язкове страхування, недержавне пенсійне забезпечення, накопичувальне пенсійне страхування, монетарна політика низьких темпів інфляції та ін.), а також з'ясувати оптимальний напрям зміни значень (зростання чи спадання) таких індексів упродовж окремих етапів життєвого циклу домогосподарств;

– тактичні та стратегічні напрями забезпечення фінансової стійкості домогосподарств шляхом системного використання низькоризикових інструментів для досягнення коротко- та середньострокових цілей та високоризикових для досягнення довгострокових цілей домогосподарства.

Такий підхід дає змогу подолати недоліки безсистемного використання фінансових інструментів при забезпеченні фінансової стійкості домогосподарств на мікроекономічному рівні. Розглянуті концепції зміни вартості грошей у часі, складних відсоткових ставок, дія закону попиту й пропозиції обґрунтовують нормативні передумови для наявності в складі фінансових ресурсів домогосподарств заощаджень та інвестицій, які, у свою чергу, стають інструментами для забезпечення фінансової стійкості домогосподарств на макроекономічному рівні;

– теоретико-організаційні засади трансформації фінансової стійкості домогосподарств через фінансовий ринок у розвиток фінансової системи за такими напрямками: 1) інституціональний (зростання учасників фондового ринку, становлення розгалуженої мережі банківських установ, страхових компаній, компаній зі страхування життя, кредитних спілок, недержавних пенсійних фондів, інститутів спільного інвестування та ін.; зростання кількості компаній-емітентів цінних паперів, які входять у розрахунок індексів вітчизняних фондових бірж), 2) інструментальний (розширення переліку фінансових послуг і продуктів, що надаються домогосподарствам суб'єктами фінансового ринку; збільшення пропозиції нових інвестиційних інструментів і створення умов для диверсифікації їхніх заощаджень та інвестицій), 3) освітньо-інформаційний (створення умов для підвищення домогосподарствами необхідних фінансових знань загалом та щодо особливостей функціонування фондового ринку зокрема; побудова системи фінансового консультування домогосподарств). Це дасть змогу активно реалізовувати проєкти сталого розвитку держави (довготривалі, з врахуванням соціальних, економічних та екологічних аспектів їх реалізації), залучати до їх фінансування приватних фінансових ресурсів домогосподарств (наприклад, їх пенсійних накопичень);

– теоретико-прагматичні засади взаємозв'язку між фінансовою поведінкою та забезпеченням фінансової стійкості домогосподарств через виокремлення її видів (дохідна, витратна, кредитна, заощаджувальна, інвестиційна), етапів (планування; формування резервного, страхового, інвестиційного капіталу за допомогою низько та високо ризикових фінансових інструментів; використання при настанні ендогенних чи екзогенних ризиків). Це сприятиме вчасному прийняттю виважених рішень у процесі управління фінансовими ресурсами домогосподарств, що не лише забезпечуватиме їх фінансову стійкість, але й сприятиме розвитку в коротко-, середньо- та довгостроковій перспективі впродовж усіх етапів життєвого циклу.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що розроблені науково-методичні пропозиції, практичні рекомендації збагачують теорію фінансів домогосподарств й практику забезпечення їх фінансової стійкості та застосовуються в процесі управління фінансовими ресурсами останніх.

Окремі висновки та науково-практичні рекомендації автора щодо необхідності формування резервного, інвестиційного капіталів домогосподарства та розробки моделей фінансової поведінки для забезпечення їх фінансової стійкості використано в діяльності Української асоціації інвестиційного бізнесу (довідка № 107 від 15.08.2023 р.); пропозиції щодо

перспектив розвитку другого рівня системи пенсійного забезпечення в Україні – накопичувальної системи загальнообов’язкового державного пенсійного страхування – знайшли застосування у законотворчій діяльності Комітету Верховної Ради України з питань фінансів, податкової та митної політики (довідка від 20.10.2023 р.); рекомендації щодо використання вкладів до кредитних спілок при формуванні резервного (страхового) фонду домогосподарств, розробки Дорожньої карти підвищення їх фінансової грамотності отримали втілення в практичній діяльності Об’єднання кредитних спілок «Програма захисту вкладів» (довідка №75 від 30.10.2023 р.); пропозиції щодо формування поточного та резервного капіталів домогосподарств, моделювання їх фінансової поведінки, важливості посилення впливу фінансового консультування на розвиток фінансової системи держави використано в діяльності Всеукраїнської асоціації кредитних спілок (№ 03-30 від 06.12.2023 р.); рекомендації щодо розвитку першого рівня системи пенсійного забезпечення в Україні – солідарної системи загальнообов’язкового державного пенсійного страхування – знайшли практичне застосування в діяльності Головного управління Пенсійного фонду України в Тернопільській області (№ 672/12-16 від 02.04.2024 р.); пропозиції щодо необхідності розрахунку показників достатності доходів домогосподарства та питомої ваги оплати праці в доходах членів домогосподарства застосовані при проведенні державної соціальної політики у діяльності Управління соціальної політики Тернопільської міської ради (довідка № 266/13-8 від 04.10.2023 р.). Науково-теоретичні результати дисертації використано в навчальному процесі Західноукраїнського національного університету при викладанні таких дисциплін: «Фінанси домогосподарств», «Управління інвестиційним портфелем домогосподарств», «Управління особистими доходами і витратами», «Фінансове консультування в умовах цифровізації», «Поведінкові фінанси»; при підготовці підручника «Соціальне страхування» та навчального посібника «Фінанси домогосподарств» (довідка № 126-32/663 від 13.03.2024 р.).

Особистий вклад здобувача. Наукові положення, висновки та пропозиції, що виносяться на захист є власним науковим доробком автора. Обсяг особистого вкладу в працях дисертанта, опублікованих ним у співавторстві, наведено в переліку опублікованих джерел.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення і результати дослідження доповідалися та обговорювалися на 17 науково-практичних конференціях, серед яких: «Управління фінансами держави, регіону, підприємства та домогосподарства: погляди науковців і практиків» (Тернопіль, 2015 р.); «Управління фінансами держави, регіону, підприємства та домогосподарства: погляди науковців і практиків» (Тернопіль, 2016 р.); «Забезпечення стійкого економічного розвитку країни: можливості та перспективи» (Львів, 2016 р.); «Людина віртуальна: нові горизонти» (Монреаль, 2017 р.); «Управління фінансами держави, регіону, підприємства та домогосподарства: погляди науковців і практиків» (Тернопіль, 2017 р.); «Аналіз сучасних підходів до ефективного використання потенціалу економіки України» (Дніпро, 2017 р.); «Треті всеукраїнські наукові читання пам’яті С. І. Юрія» (Тернопіль, 2017 р.); «Сучасні детермінанти фіскальної політики: локальний та

міжнародний вимір» (Тернопіль, 2019 р.); «Міжнародне науково-технічне співробітництво: принципи, механізми, ефективність» (Київ, 2019 р.); «Актуальні питання розвитку сучасної економіки, управління та адміністрування» (Київ, 2019 р.); «Теоретичні та практичні аспекти формування економічної системи в умовах нестабільності» (м. Київ, 2020 р.); «Інноваційна парадигма розвитку економіки, фінансів, обліку та права» (Полтава, 2021 р.); «Сьомі всеукраїнські наукові читання пам'яті С. І. Юрія» (Тернопіль, 2021 р.); «Modern problems of science, education and society: the 5th International scientific and practical conference» (Київ, 2023 р.); «Scientific progress: innovations, achievements and prospects: the 11th International scientific and practical conference» (Мюнхен, 2023 р.); «Progress in Science: proceedings of the 3rd International Scientific Conference» (Брюссель, 2023 р.); «Стратегії управління інноваціями в сучасній економіці» (Одеса, 2023 р.).

Публікації. Результати дисертаційної роботи опубліковано у 43 наукових працях, зокрема: 1 одноосібній монографії, 1 розділі у колективній монографії, 2 статтях у наукових періодичних виданнях, проіндексованих у базі даних Scopus, 1 статті у науковому періодичному виданні, проіндексованому у базі даних Web of Science, 14 статтях у наукових періодичних виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України, 4 статтях у наукових періодичних виданнях інших держав (Чеська Республіка, Латвійська Республіка, Республіка Болгарія, Федеративна Республіка Німеччина), 20 наукових публікаціях, які додатково відображають наукові результати дисертації. Загальний обсяг публікацій, який належить авторові, становить 39,57 друк. арк.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел (464 найменування на 44 сторінках), 21 додатку на 83 сторінках, містить 58 таблиць та 103 рисунки. Основний текст розміщено на 447 сторінках. Загальний обсяг роботи становить 575 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У першому розділі дисертації «**Концептуально-теоретичні засади забезпечення фінансової стійкості домогосподарств**» розкрито концептуальні підходи до розуміння місця та ролі фінансів домогосподарств у фінансовій системі, теоретичні засади, складові та нормативні передумови системи дуального забезпечення фінансової стійкості домогосподарств.

Аргументовано важливість наукового дослідження місця й ролі фінансів домогосподарств у фінансовій системі. Це обумовлено тим, що в кожній державі є індивідуальні особливості побудови фінансової системи, що прямо або опосередковано впливають на ресурсний потенціал сфери фінансів домогосподарств: склад та структуру їхніх доходів, витрат, можливостей для здійснення заощаджень, реалізації інвестиційного потенціалу тощо. Запропоновано реалізацію означеного ресурсного потенціалу в сукупному капіталі домогосподарств, який відкриває перспективи забезпечення їх фінансової стійкості упродовж життєвого циклу.

Розглянуті (інституційна, фондова, суб'єктна) теоретичні концепції побудови фінансової системи дали можливість запропонувати власну мультикомпонентну модель розуміння місця й ролі домогосподарства в її складі. Вона відображає фінансові відносини, які виникають у сфері фінансів домогосподарств, їх категорії, суб'єкти, об'єкти та принципи функціонування, що дозволило визначити: а) місце домогосподарств у фінансовій системі як найбільш масового учасника фінансових відносин у суспільстві; б) роль домогосподарств у фінансовій системі держави як сфери, у якій, ґрунтуючись на антропологічному підході до розуміння предмета фінансової науки, домогосподарства детермінують фінансові відносини в суспільстві та є першоосною для їх розвитку.

Дотримання запропонованих принципів організації фінансів домогосподарств (самостійності, варіативності, взаємозалежності, збалансованості, самозабезпечення) зумовить різний склад та структуру їх фінансових ресурсів. У свою чергу, відмінності в складі та структурі фінансових ресурсів визначатимуть як різний фінансовий стан домогосподарств між собою, так і їх різну фінансову стійкість до дії ендогенних та екзогенних чинників. Згідно з позитивним підходом до дослідження фінансових явищ і процесів, це дає змогу розглядати поняття фінансової стійкості як одну із оцінок фінансового стану домогосподарств.

Екстраполюючи поняття стійкості на фінансові відносини в суспільстві, під фінансовою стійкістю ми розуміємо одну із властивостей (характеристик) фінансового стану домогосподарства. Аргументовано сформованість фінансових ресурсів в умовах стійкості та їх призначення – забезпечення життєдіяльності домогосподарства у коротко-, середньо- та довгостроковій перспективі під впливом ендогенних та екзогенних чинників. У запропонованому підході фінансова стійкість є наслідком (результатом, метою) управління фінансовими ресурсами домогосподарств.

Розгляд поняття «фінансова стійкість домогосподарств» потребує виокремлення його сутнісних елементів: рівня, на якому досліджується

фінансова стійкість (мікроекономічний і макроекономічний); суб'єктів її забезпечення (на мікроекономічному рівні – домогосподарство, на макроекономічному рівні – державні фінансові органи, фінансові інституції); об'єктів (склад та структура фінансових ресурсів домогосподарства на мікро- та макроекономічному рівнях); ендогенного й екзогенного середовищ життєдіяльності домогосподарств та наявності відповідних чинників впливу на їх фінансову діяльність.

Дослідження наукових положень щодо сутності поняття «забезпечення» в контексті механізму фінансових явищ чи процесів і його позиціонування відносно механізму як неодмінну його складову, підсистему, метод чи функцію дало змогу обґрунтувати підхід, згідно з яким забезпечення фінансової стійкості домогосподарств є засобом (засобами), сукупністю прийомів для її досягнення, одним із методів фінансового механізму домогосподарств. Це розширює розуміння поняття фінансової стійкості не лише з позитивного підходу як опис однієї із можливих оцінок стану фінансових ресурсів, але й нормативного підходу – як забезпечення (досягнення) їх бажаного стану впродовж життєвого циклу домогосподарств. Тобто забезпечення фінансової стійкості домогосподарств стає метою управління їх фінансовими ресурсами. Саме нормативний підхід дослідження економічних явищ і процесів розкриває сутність процесу забезпечення фінансової стійкості домогосподарств як цілеспрямованої діяльності.

Ґрунтуючись на сутнісних елементах поняття фінансової стійкості запропоновано підхід із виокремленням рівнів її забезпечення, який дає можливість досліджувати цей процес у всіх проявах – за змістом, суб'єктами та принципами. Забезпечення фінансової стійкості домогосподарств розглядається на двох рівнях: макроекономічному (діяльність державних фінансових органів та фінансових інституцій, які, використовуючи заходи соціальної, фіскальної, монетарної політик, визначаючи параметри функціонування фінансового сектору прямо або опосередковано, діють на фінансову діяльність сектору домогосподарств і створюють умови для забезпечення їх фінансової стійкості; у межах цього рівня необхідним є проведення заходів щодо підвищення фінансової грамотності домогосподарств); мікроекономічному (комплекс взаємопов'язаних організаційних заходів, які через відповідний практичний інструментарій використовуються домогосподарствами для забезпечення власної фінансової стійкості і втілюються у формуванні сукупного капіталу домогосподарств). Два окремих рівні (мікро- та макрорівень) й суб'єкти (домогосподарства та органи державної влади) створюють дуальне середовище забезпечення фінансової стійкості домогосподарств.

Доведено, що збалансування фінансових ресурсів є нормативною передумовою для забезпечення фінансової стійкості домогосподарств. У своєму прояві на макроекономічному рівні визначене збалансування розглядається як врівноваження попиту та пропозиції фінансових ресурсів на фінансовому ринку. Побудовані факторні моделі попиту та пропозиції описали фактори монетарної (низькі рівні інфляції, відсоткової ставки на фінансовому ринку), податкової (зміна розміру прямих ставок оподаткування доходів домогосподарств), соціальної (регулювання розмірів соціальних трансфертів та пільг) політик на

збалансування фінансових ресурсів, що поглибило теоретичні підходи щодо його сутнісних характеристик. Розглянуті концепції зміни вартості грошей у часі (1), дія законів попиту та пропозиції на фінансовому ринку на основі підходу представників класичної політекономії (2), кейнсіанська ідея економічного зростання (3), поняття складних відсоткових ставок та їх капіталізація (4) забезпечують нормативні передумови для наявності в складі фінансових ресурсів домогосподарств заощаджень та інвестицій, які, у свою чергу, стануть інструментами для формування сукупного капіталу домогосподарств і забезпечення їх фінансової стійкості на макроекономічному рівні. У своєму прояві на мікроекономічному рівні визначене збалансування фінансових ресурсів розглядається як врівноваження вхідних та вихідних грошових потоків домогосподарств, що має статичну (кількісне вираження ресурсів на певну дату) та динамічну (кількісне вираження ресурсів упродовж життєвого циклу) форму. Досягнення збалансованості як результат управління фінансовими ресурсами передбачає наявність у їхньому складі заощаджень (інвестицій) та сукупного капіталу домогосподарств. Аргументовано відкриття такими заходами перспектив забезпечення фінансової стійкості домогосподарств на мікроекономічному рівні упродовж їх життєвого циклу.

Другий розділ роботи **«Методологічна складова забезпечення фінансової стійкості домогосподарств»** присвячений розробленню методології наукового пізнання забезпечення фінансової стійкості домогосподарств та формуванню на її основі методичних підходів до оцінювання показників фінансової стійкості.

Потреба дослідити забезпечення фінансової стійкості обумовлена безперервною дією та зміною екзогенних (рівня споживчих цін; відсоткових ставок доходу на заощадження, кредитних ресурсів; ставок оподаткування доходів фізичних осіб та ін.) й ендогенних (зміною чисельності або складу домогосподарства, кількісних та якісних параметрів потреб членів домогосподарств, тривалістю життєвого циклу та ін.) чинників впливу на фінансову діяльність домогосподарств. Аргументовано довели, що методологія наукового пізнання теоретичних основ та практичних аспектів забезпечення фінансової стійкості домогосподарств має передбачати багатомірний підхід до її побудови та базуватися на таких основних принципах: єдності теорії та практики, системності, розвитку, декомпозиції, об'єктивності та абстрагування. Дотримання цих принципів є основою детального та комплексного вивчення закономірностей фінансової діяльності домогосподарств та формування науково обґрунтованих рекомендацій прикладного характеру при дослідженні забезпечення їх фінансової стійкості упродовж життєвого циклу.

Обґрунтовано підійшли до того, що всебічне пізнання процесів забезпечення фінансової стійкості домогосподарств досягається шляхом поєднання діалектичного, інституціонального та когнітивного методологічних підходів (рис. 1). Поєднання різних методологічних підходів забезпечує синергію та отримання нових наукових результатів. Доведено доцільність застосування загальнонаукових (теоретичних та емпіричних) та конкретно-наукових (економічних) методів дослідження процесів забезпечення фінансової стійкості домогосподарств. Використання різних методів наукового дослідження

є підґрунтям для виконання завдань стосовно теоретичного обґрунтування закономірностей процесів забезпечення фінансової стійкості домогосподарств та розробки рекомендацій щодо вдосконалення практики управління їх фінансовими ресурсами.

Рис. 1. Методологічна схема дослідження забезпечення фінансової стійкості домогосподарств*

* Розроблено автором

Відповідно до діалектичного методологічного підходу процеси забезпечення фінансової стійкості домогосподарств розглянуто у їх взаємозв'язку (між державою та домогосподарствами на макроекономічному та мікроекономічному рівні; між доходами, витратами, заощадженнями,

інвестиціями на мікроекономічному рівні одного домогосподарства) та у розвитку. Відповідно до вимог цього методу процеси забезпечення фінансової стійкості розглядаються не в статиці, а в динаміці, на основі відповідних законів діалектики: єдності та боротьби протилежностей, переходу кількісних змін у якісні та заперечення заперечення. У результаті наукова діяльність спрямовується на виявлення сутнісних елементів фінансової стійкості (її суб'єктів, об'єктів, рівнів та факторів впливу) та складових її дуального забезпечення; розгляді причинно-наслідкових зв'язків між макроекономічним та мікроекономічним рівнями її забезпечення; причинно-наслідкових зв'язків між окремими складовими фінансової діяльності домогосподарств – доходами, витратами, заощадженнями, інвестиціями та процесами забезпечення фінансової стійкості на рівні окремого домогосподарства; дослідженні забезпечення фінансової стійкості на макроекономічному рівні сектору домогосподарств у цілому та її частини – у середньому на рівні окремого домогосподарства; при авторському теоретичному дослідженні й абстрактному формулюванні змісту поняття «фінансова стійкість домогосподарств» та визначенні конкретних шляхів для її забезпечення в умовах мирного часу та воєнного стану.

Застосування когнітивного методологічного підходу дозволяє перенести акцент у дослідженні процесів забезпечення фінансової стійкості на власну діяльність домогосподарств, тим самим посилюючи наукове підґрунтя запропонованих принципів самостійності, альтернативності та самозабезпечення функціонування сфери фінансів домогосподарств. Крім того, концентруючи увагу на суб'єктності домогосподарства в забезпеченні фінансової стійкості, когнітивний підхід дозволяє зберегти цінність суб'єкт-об'єктного відношення методологічної структури наукового дослідження. У межах цього підходу фінансова стійкість домогосподарств та процеси її забезпечення пізнаватимуться за допомогою таких загальнонаукових методів, як: історичний – при дослідженні еволюційних аспектів розвитку понять; системний – при дослідженні взаємозв'язку між процесами забезпечення фінансової стійкості та моделюванням їх фінансової поведінки упродовж життєвого циклу; при конструюванні фінансової стійкості як складної системи зв'язку між доходами, витратами, заощадженнями та інвестиціями домогосподарств; обґрунтування типологічних характеристик фінансової стійкості і виокремлення тих, які є релевантними; емпіричний – при перевірці запропонованої гіпотези забезпечення фінансової стійкості домогосподарств; при формуванні сукупного капіталу домогосподарств низько ризиковими та високо ризиковими фінансовими інструментами. Це створює нове методологічне підґрунтя для розробки концепту фінансової науки як переходу від представлення інформації в теоретичних підходах до її реалізації на практиці.

З позиції інституціонального методологічного підходу, забезпечення фінансової стійкості домогосподарств розглянуто через призму взаємодії та зв'язків між суб'єктами фінансових відносин у суспільстві. У такій площині оцінено вплив екзогенних чинників на процеси забезпечення фінансової стійкості домогосподарств, а саме: фінансової стабільності в суспільстві, інфляції, валютного курсу національної грошової одиниці шляхом побудови відповідних індексів залежності доходів, витрат, заощаджень та інвестицій

домогосподарств на макроекономічному та мікроекономічному рівнях наукового дослідження. Це дозволило розглянути питання трансформації фінансової стійкості домогосподарств у розвиток фінансової системи, головним чином, через посередництво фінансового ринку. Інституціональний підхід, розкриваючи значення інститутів та інституцій в управлінні фінансовими ресурсами домогосподарств, створює методологічне підґрунтя запропонованої системи дуального забезпечення їх фінансової стійкості.

Узагальнення поглядів науковців на дослідження фінансової стійкості домогосподарств дало змогу підсумувати, що теоретичне обґрунтування її оцінювання базується на аналізі відповідних показників. У дисертації відзначено високий рівень наукового розроблення проблематики оцінювання фінансової стійкості домогосподарств із використанням показників грошового потоку (грошових потоків), функціонального, агрегованого та індикативного підходів, але водночас вказано на необхідності визначення оптимального напрямку (позитивного чи негативного) їхньої зміни.

У роботі аргументовано, що методика оцінювання фінансової стійкості повинна базуватися на комплексному дослідженні її складових, що визначають стан формування та використання фінансових ресурсів домогосподарств. У розробленій методиці передбачено чотири етапи дослідження. За допомогою запропонованих у роботі показників, на першому етапі аналізуються достатність доходів, поточне фінансове забезпечення витрат, здійснення заощаджень та реалізація інвестиційного потенціалу домогосподарств на макроекономічному та мікроекономічному рівнях. На другому етапі фінансова стійкість домогосподарств оцінюється за допомогою агрегованих даних, відображених в індексах зростання та спадання, які відображають результати проведеного аналізу всіх складових їх фінансової діяльності, отриманих на першому етапі. Це дозволяє ідентифікувати ризики погіршення фінансової стійкості та визначити потенціал для її зростання. На третьому етапі досліджується вплив ендогенних та екзогенних чинників на фінансову стійкість та можливість використання індексів її оцінки упродовж життєвого циклу домогосподарств. На заключному етапі з необхідності постає моделювання фінансової поведінки домогосподарств для забезпечення їх фінансової стійкості. Комплексний аналіз фінансової стійкості домогосподарств на макроекономічному та мікроекономічному рівнях передбачає також дослідження особливостей її трансформації в розвиток фінансової системи.

Вказано, що запропонованому методичному підході до оцінювання фінансової стійкості властиві універсальність та адаптивність. Підхід може використовуватися домогосподарствами, державними фінансовими органами та фінансовими інституціями для оцінювання фінансової стійкості домогосподарств як одного із важливих секторів макроекономіки або на мікроекономічному рівні окремого домогосподарства. Дослідження окремих складових фінансової діяльності домогосподарств (доходів, витрат, заощаджень, інвестицій) сприяє інклюзивності процесу забезпечення їх фінансової стійкості в умовах як мирного, так і воєнного стану.

У третьому розділі «Оцінка сучасного стану забезпечення фінансової стійкості домогосподарств в Україні» проаналізовано показники достатності

доходів, практику поточного фінансового забезпечення витрат, тенденції здійснення заощаджень та реалізації інвестиційного потенціалу домогосподарств в контексті забезпечення їх фінансової стійкості.

За результатами аналізу достатності доходів домогосподарств за допомогою показників питомої ваги оплати праці у ВВП (P_{OP}), питомої ваги власних коштів у доходах домогосподарств (P_{BK}), відношення залучених кредитних ресурсів домогосподарств до доходів ($P_{ЗК}$) та показника достатності їхніх доходів ($P_{Д}$) встановлено неоднозначні тенденції в забезпеченні фінансової стійкості домогосподарств на макроекономічному та мікроекономічному рівнях.

Аргументовано, що скорочення питомої ваги як оплати праці у ВВП, так і питомої ваги власних коштів в доходах зумовило необхідність залучення зовнішніх фінансових ресурсів для забезпечення фінансової стійкості домогосподарства на макроекономічному рівні. З'ясовано, що такими ресурсами стали кредити депозитних корпорацій та соціальні трансферти. Обґрунтовано визначили, що це сприяло зменшенню нерівності у формуванні доходів домогосподарств. Таким чином, у практичній площині проявляється система дуального забезпечення фінансової стійкості домогосподарств, коли державні фінансові органи та фінансові інституції мають можливість покращити результат дії таких принципів їх фінансової діяльності: самостійність та альтернативність. До того ж виявлено, що основним фактором, який вплинув на обсяг доходів домогосподарств на макроекономічному рівні є зміна обсягів ВВП країни (99,4% варіації доходів домогосподарств пояснюється варіацією розміру ВВП).

Абстрагуючись від даних щодо зміни структури доходів домогосподарств (зменшення питомої ваги заробітної плати і, відповідно, збільшення залежності домогосподарств у забезпеченні своєї поточної життєдіяльності від зовнішніх джерел фінансування у формі соціальних трансфертів, кредитних ресурсів), зазначимо, що їхня фінансова стійкість на мікроекономічному рівні підвищилась. Обсяг власних доходів дозволяє забезпечити мінімальні потреби домогосподарств у двократному розмірі (для 47% – у півтора кратного розміру). Це свідчить про необхідність деталізації складу сукупних ресурсів домогосподарств в розрізі власних та залучених фінансових ресурсів, що є наслідком недосконалого методологічного статистичного обстеження життєдіяльності в розрахунку на домогосподарство на місяць.

Доведено, що як на макроекономічному, так і на мікроекономічному рівнях дослідження споживання товарів і послуг складає понад 90% загальної суми витрат домогосподарств. Це не дає підстав робити висновок про покращення фінансової стійкості вітчизняних домогосподарств за 2001-2021 рр. З'ясовано, що власні кошти та отримані соціальні трансферти прямо й сильно впливають на витрати домогосподарств. Встановлено, що лише четверта частина варіації витрат домогосподарств пояснюється варіацією рівня отриманих безготівкових пільг і субсидій. На противагу впливу пільг, 74,9% варіації витрат домогосподарств пояснюється варіацією зміни ставки оподаткування доходів фізичних осіб. Тобто оподаткування доходів домогосподарств прямо і більшою мірою впливає на величину їхніх витрат, ніж отримані від сфери державних фінансів соціальні трансферти у формі пільг чи субсидій. Внаслідок цього дії держави у сфері регулювання рівня оподаткування доходів фізичних осіб мають

більший ефект на забезпечення фінансової стійкості домогосподарств, ніж надання їм соціальних трансфертів.

Визначено, що обсяги здійснених заощаджень домогосподарств характеризуються неоднозначними тенденціями (табл. 1). За періодом зростання їхніх обсягів у 2001–2010 рр. (максимальний обсяг зафіксовано у 2010 р. +156,4 млрд грн) спостерігаємо щорічні «хвилі» як скорочення (2011 р., 2013–2014 рр., 2016–2017 рр., мінімальний обсяг у 2019 р. – 12,5 млрд грн), так і збільшення (2012 р., 2015 р., 2018 р. та 2020 р.). Також у період 2015–2021 рр. мали місце негативні значення з нагромадження нефінансових активів як складової частини заощаджень, пов'язаних із дією екзогенних чинників – військової агресії російської федерації та пандемії COVID-19. Це суттєво знижує спроможність застосування заощаджень для забезпечення фінансової стійкості домогосподарств.

Таблиця 1
Динаміка та склад заощаджень домогосподарств у 2001–2021 рр.*
(млн грн)

Рік	Всього	у т.ч.				
		Нагромадження нефінансових активів	Приріст фінансових активів	у т.ч.		
				Приріст грошових вкладів та заощаджень в цінних паперах	Заощадження в іноземній валюті	Позики, одержані за виключенням погашених
2001	8988	-	-	5453	3535	-
2002	14967	-	-	-	-	-
2003	12014	2655	9359	-	-	-
2004	15494	3071	12423	-	-	-
2005	32956	3244	29712	-	-	-
2006	44203	7159	37044	-	-	-
2007	47 779	9 939	37 840	91489	19909	-77056
2008	52 011	29 515	22 496	90352	32561	116602
2009	82 466	11678	70788	-	-	-
2010	156 358 max	23054	133304	-	-	-
2011	113 925	30856	83069	-	-	-
2012	147 280	-2954	150234	71689	63625	-13533
2013	116 266	5378	110888	104727	21509	5284
2014	30 780	2912	27868	-118734	32472	-40115
2015	31 073	-2117	33190	-106306	-2870	-82752
2016	12 591	-5481	18072	32528	-63243	-20518
2017	30 638	-32060	62698	62180	10452	12097
2018	31 547	-22889	54436	60951	32929	30092
2019	-12 457 min	-40335	27878	65720	34180	24072
2020	63 920	-44539	108459	115675	53827	-11614
2021	7 650	-36771	44421	62894	53106	47886

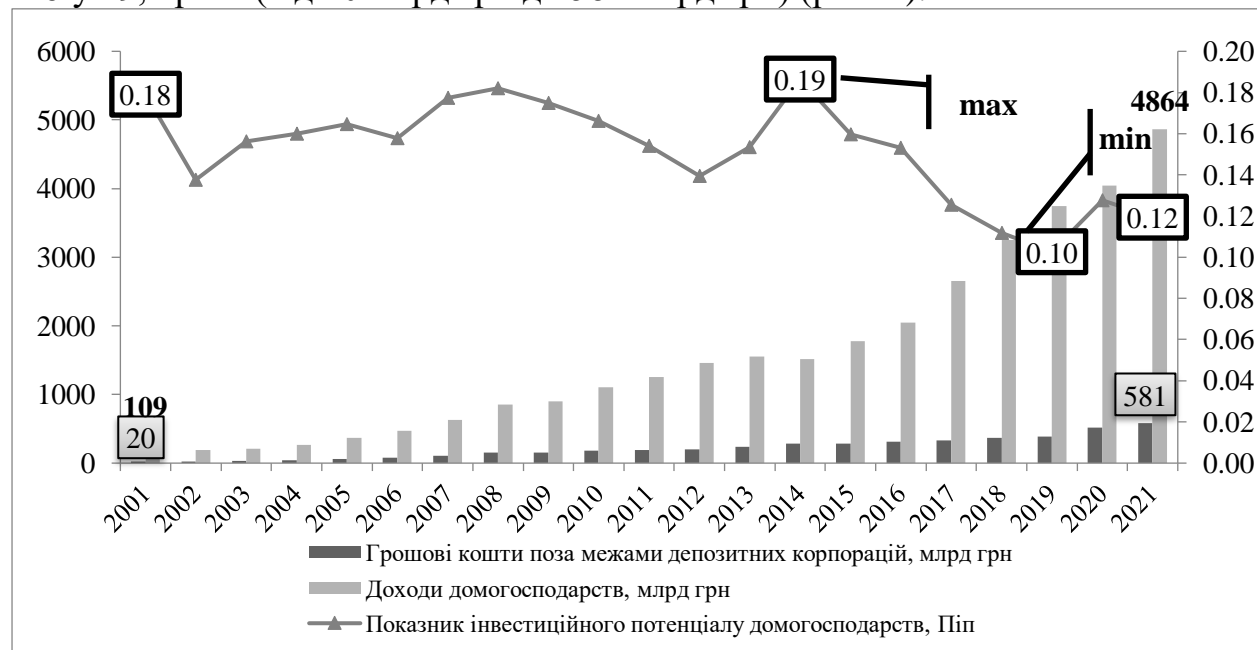
* Складено автором за даними Державної служби статистики України

Дані про дохідність низькоризикових фінансових інструментів заощаджень домогосподарств – банківських депозитів, облігацій внутрішньої державної позики, недержавних пенсійних фондів, страхування життя – та індексу споживчих цін дає підстави стверджувати, що страхування життя, завдяки гарантованому рівню інвестиційного доходу, є найбільш прибутковим. З'ясовано, що внески до недержавних пенсійних фондів були найменш

прибутковим фінансовим інструментом. Наголошено, що дохідність усіх розглянутих форм низькоризикових заощаджень дорівнює (або майже дорівнює) показнику інфляції, вираженому через зміну індексу споживчих цін, тому робити висновок про їх реальну дохідність у структурі заощаджень вітчизняних домогосподарств немає підстав. Акцентовано на тому, що забезпечуючи захист грошових коштів домогосподарств від знецінення, такі інструменти слугують для вирішення відмінних від економічних цілей домогосподарств: матеріального забезпечення до досягнення непрацездатного віку; несприятливих обставин життя (хвороба, смерть) тощо. Обґрунтовано, що завдання реальної дохідності від використання заощаджень домогосподарств повинні вирішити їх ризикові інвестиції в цінні папери (акції), валюту (готівкову або валютні депозити) та дорогоцінні метали.

Відзначено, що на сучасному етапі розвитку фінансових відносин в Україні питання інвестиційного потенціалу домогосподарств набуває особливої актуальності. Саме розв'язання цього питання дасть можливість домогосподарствам зробити впевнений крок уперед у власному економічному зростанні, підвищенні рівня життя та, зрештою, сприятиме покращенню власної фінансової стійкості в довгостроковій перспективі. Запропоновано вважати під інвестиційним потенціалом домогосподарств обсяг їх готівкових ресурсів поза межами депозитних корпорацій, який може бути використаний для здійснення інвестицій – придбання ризикових фінансових інструментів (акцій, готівкової валюти, валютних депозитів, дорогоцінних металів) і забезпечить у довгостроковій перспективі (понад 20 років) дохід, вищий за рівень інфляції.

Встановлено зростання показників доходів населення у 2021 р. порівняно із 2001 р. в 44,6 рази (від 109 млрд грн до 4864 млрд грн) та грошового агрегату М0 у 29,1 рази (від 20 млрд грн до 581 млрд грн) (рис. 2).

Рис. 2. Динаміка доходів населення, грошових коштів поза межами депозитних корпорацій (грошовий агрегат М0) та показника інвестиційного потенціалу домогосподарств за 2001–2021 рр. *

* Розраховано автором за даними Державної служби статистики України, Національного банку України

Більші темпи зростання доходів населення над темпами зростання грошової маси в обігу поза депозитними корпораціями зумовила деяке скорочення показника інвестиційного потенціалу домогосподарств з 0,18 у 2001 р. до 0,12 у 2021 р. Протягом аналізованого періоду спостерігаються чітко виражені тенденції – зростання інвестиційного потенціалу у 2002–2008 рр. від значення 0,138 до 0,182; у 2012–2014 рр. – від значення 0,139 до 0,187; скорочення упродовж 2001–2012 рр., 2015–2019 рр. і деяке збільшення у 2020–2021 рр. Це доводить, що, попри загальний ріст величини як доходів населення, так і грошової маси в обігу поза межами депозитних корпорацій, інвестиційний потенціал вітчизняних домогосподарств за період 2001–2021 рр. не покращився.

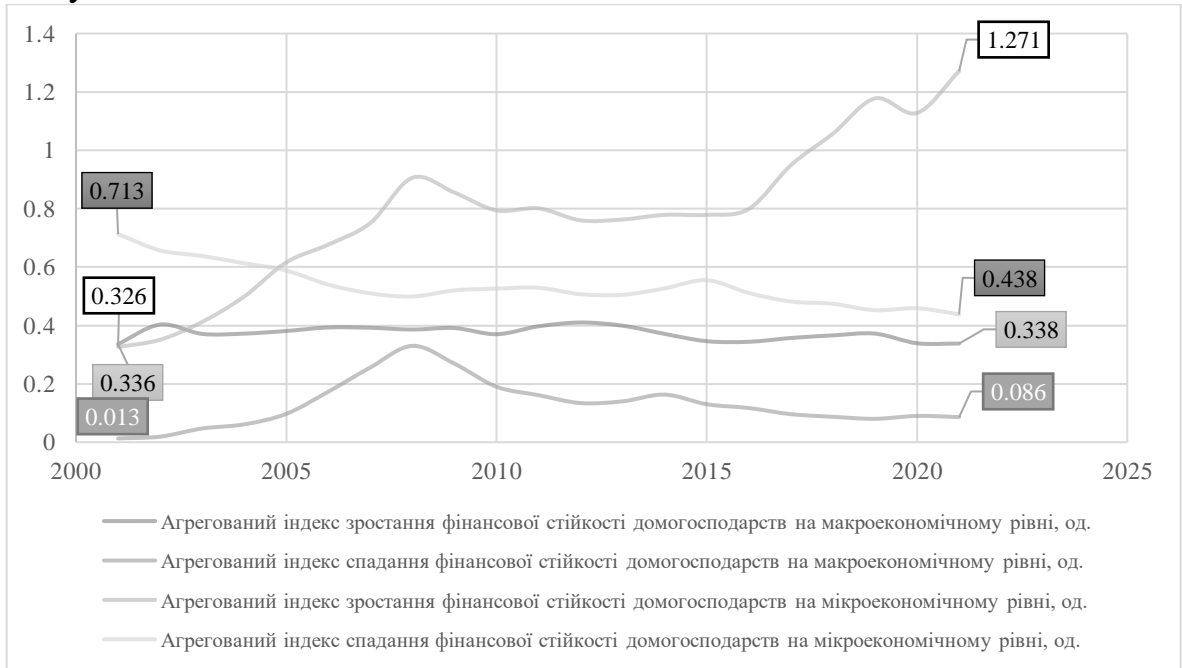
Проведений аналіз напрямів реалізації інвестиційного потенціалу домогосподарств, який характеризує використання ризикових фінансових інструментів (акцій, готівкової валюти, валютних депозитів, дорогоцінних металів) у довгостроковій перспективі (понад 20 років) показав можливий дохід від заощаджень, вищий за рівень інфляції. Це свідчить про високу ймовірність того, що такі доходи мають перспективу перейти від стану потенційних до стану реалізованих на практиці. Наш висновок ґрунтується на основі аналізу двох десятиліть в історії України (2001–2021 рр.), коли відбувались значні соціально-політичні, економічні трансформації та анексія частини території внаслідок воєнної агресії російської федерації. Припускаємо, що в умовах стабільного економічного та політичного середовища фінансові результати від інвестування вільних коштів для домогосподарств будуть вищими.

У четвертому розділі «Ідентифікація ризиків та чинники впливу на забезпечення фінансової стійкості домогосподарств» проведено оцінювання фінансової стійкості домогосподарств, ідентифіковано ризики та охарактеризовано чинники впливу на її забезпечення, визначено потенціал росту.

Проведене оцінювання фінансової стійкості домогосподарств за 2001–2021 рр. шляхом використання запропонованих агрегованих індексів $ІФС_{МАзр}$, $ІФС_{МАсп}$, $ІФС_{МІзр}$ та $ІФС_{МІсп}$ засвідчило її погіршення на макроекономічному рівні та покращення на мікроекономічному рівні (рис. 3). Ґрунтуючись на методиці розрахунку показників оцінювання фінансової стійкості домогосподарств, виокремлюємо такі чинники впливу на їхнє значення, як: загальний розмір доходів домогосподарств; величина оплати праці в доходах; обсяг запозичених коштів домогосподарствами для забезпечення своєї життєдіяльності; обсяг заощаджень та інвестиційного потенціалу домогосподарств. Аргументовано, що зміна даних факторів може впливати на забезпечення фінансової стійкості домогосподарств як позитивно, так негативно. Під ризиками зміни фінансової стійкості домогосподарств розуміємо ймовірність виникнення певних подій, наслідки яких позитивно чи негативно позначаються на її забезпеченні.

Обґрунтовано, що потенціалом забезпечення фінансової стійкості домогосподарств на макроекономічному рівні є: зростання питомої ваги оплати праці у ВВП; зростання питомої ваги власних коштів у доходах домогосподарств та зростання норми заощаджень у загальній величині витрат домогосподарств. Встановлено, що додатковим позитивним фактором впливу на забезпечення

фінансової стійкості домогосподарств виступає зменшення питомої ваги залучених коштів у доходах домогосподарств та реалізація їх інвестиційного потенціалу.

Рис. 3. Динаміка агрегованих індексів фінансової стійкості домогосподарств на макроекономічному та мікроекономічному рівнях за 2001–2021 рр. *

* Розраховано автором за даними Державної служби статистики України, Національного банку України

Здійснена ідентифікація ризиків погіршення фінансової стійкості домогосподарств за змінних умов зовнішнього (інфляції, валютного курсу, відсоткової ставки на фінансовому ринку, форс-мажорних обставин) та внутрішнього (складу домогосподарства, тимчасова чи постійна втрата доходу) середовища. Обґрунтовано позицію, що ідентифікація ризиків, зумовлених ендегенними факторами, передбачає діяльність із їх мінімізації з боку самого домогосподарства (на мікрорівні); зумовлених екзогенними факторами, відповідно, діяльність із їх мінімізації з боку держави (на макрорівні).

Це дозволило для ендегенних ризиків, зумовлених внутрішніми чинниками виокремити страхування (добровільне, обов'язкове), самострахування (формування резервного фонду) як інструменти управління ризиком погіршення фінансової стійкості домогосподарств; дослідити їх переваги та недоліки, а також підтвердити тезу щодо необхідності розвитку накопичувальної складової державного пенсійного страхування. Незважаючи на наявність інституційних передумов здійснення самострахування та страхування, дотепер майже половина домогосподарств України (41%) має критичний рівень власної фінансової стійкості перед ризиками – сформований ними страховий (резервний) фонд менший від суми власних місячних доходів. Тільки 7% домогосподарств відповідають критеріям абсолютної фінансової стійкості – зі страховим фондом на рівні більше як 6 місячних доходів. Решта домогосподарств (41%) характеризуються рівнем фінансової стійкості, який ми не можемо визначити достовірно, і перебувають у проміжку від нестійкого

(наявність резервного фонду в розмірі від 1- до 3-місячного доходу домогосподарства) до стійкого (наявність резервного фонду в розмірі від 4- до 6-місячного доходу домогосподарства). Встановлено, що накопичувальна складова державного пенсійного страхування в Україні не функціонує, що унеможлиблює забезпечення фінансової стійкості осіб непрацездатного віку власними фінансовими ресурсами упродовж життєвого циклу.

Методами мінімізації екзогенних чинників зумовлених зовнішніми чинниками визначено інструменти грошово-кредитної політики (здійснює Національний банк України), фіскальної та соціальної політик (державні фінансові органи). Мінімізація екзогенних ризиків шляхом проведення монетарної політики низьких відсоткових ставок та цінової стабільності, бюджетного фінансування у формі соціальних трансфертів, зміна розміру оподаткування доходів членів домогосподарств створює належні макроекономічні передумови для забезпечення їх фінансової стійкості. Регресійний аналіз впливу екзогенних чинників інфляції та валютного курсу на окремі складові фінансової стійкості домогосподарств показав, що обидва чинники обернено впливають на доходи, витрати, заощадження та інвестиційний потенціал домогосподарств. Прямий вплив інфляції та валютного курсу на витрати та заощадження домогосподарств на мікроекономічному рівні пояснюється зростанням цін і незмінністю питомої ваги неспоживчих витрат у структурі витрат домогосподарств.

П'ятий розділ дисертації **«Стратегічні напрями забезпечення фінансової стійкості домогосподарств»** присвячений розкриттю напрямів реалізації інструментів забезпечення фінансової стійкості домогосподарств упродовж життєвого циклу в умовах мирного та воєнного часу, рекомендацій щодо моделювання фінансової поведінки домогосподарств та особливостей трансформації їх фінансової стійкості в розвиток фінансової системи.

У дисертації доведено, що фінансова стійкість домогосподарств є похідною від досягнення коротко-, середньо- та довгострокових цілей управління його фінансовими ресурсами. Існування періоду активної трудової активності членів домогосподарства і можливості здійснення заощаджень та інвестицій у формі низькоризикових (формують поточний та резервний капітал) та високоризикових (формують інвестиційний капітал) фінансових інструментів дозволяють забезпечити їх фінансову стійкість.

Визначено, що роль показників оцінки фінансової стійкості домогосподарств на етапах життєвого циклу домогосподарств різна – оптимальним стане зростання їхніх значень упродовж усіх етапів ($P_{оп}$, $P_{вк}$, $P_{д}$, $P_{нв}$); зростання впродовж деякого періоду часу та скорочення надалі для $P_{зк}$; зростання впродовж періоду активної трудової активності, після задоволення першочергових потреб у споживанні та виникнення надлишку фінансових ресурсів H_3 та $P_{ип}$, і їхнє скорочення через використання здійснених заощаджень та інвестицій надалі; скорочення впродовж усіх етапів життєвого циклу $P_{в}$ та $P_{е}$. Аргументовано, що оптимальні значення запропонованих агрегованих індексів оцінки фінансової стійкості домогосподарства залежно від етапу його життєвого циклу також відрізнятимуться: $ІФС_{МІзр}$ буде постійно зростати, $ІФС_{МІсп}$ постійно зменшуватися, $ІФС_{МАзр}$ буде зростати, але необхідним є здійснення заощаджень,

$I\Phi C_{\text{МАСП}}$ зростатиме до періоду активної трудової діяльності і скорочуватиметься надалі, але при цьому необхідним є зменшення (або відсутність) запозичених коштів і реалізація інвестиційного потенціалу домогосподарств.

Запропоновано підхід, згідно з яким процес моделювання фінансової поведінки домогосподарств та його вплив на фінансову стійкість розглядається як новий вид управління фінансовими ресурсами, який спрямований на результат, і за якого суб'єкт, впливаючи на об'єкти (усі складові фінансової діяльності), переводить даного суб'єкта фінансових відносин із нестійкого стану в стійкий під впливом внутрішніх чи зовнішніх загроз. Обґрунтовано, що головною перевагою результативного підходу у фінансовій поведінці (спрямованого на стійкість) порівняно з нерезультативним (спрямованим на окремі складові фінансової діяльності) полягає в тому, що він – замість того, щоб реагувати після виникнення проблем в процесі розвитку домогосподарства, – фінансового компенсує їх виникнення шляхом планування та застосування низько- та високоризикових фінансових інструментів. Для цього запропоновано три типи моделей фінансової поведінки домогосподарств як стратегічного вектору забезпечення їх фінансової стійкості: консервативну, помірковану та агресивну. На основі емпіричного дослідження визначено кількісні параметри моделі формування резервного капіталу (табл. 2).

Таблиця 2

Моделі фінансової поведінки домогосподарств залежно від розміру формування резервного капіталу

Модель фінансової поведінки домогосподарств	Розмір резервного капіталу, всього	Розмір резервного капіталу за обраною моделлю	Частка заощаджень у депозити фінансових установ	Частка заощаджень в облігації внутрішньої державної позики	Частка заощаджень до державного накопичувального фонду	Частка заощаджень до компанії зі страхування життя
Консервативна	$Rk(t) = RCd(t) + RCo(t) + RCp(t) + RCs(t)$	$Rk(t) = Rk(t-1) + 0,04 * I(t)$	$RCd(t) = \alpha d * 0,01 * I(t)$	$RCo(t) = \alpha o * 0,01 * I(t)$	$RCp(t) = \alpha p * 0,01 * I(t)$	$RCs(t) = \alpha s * 0,01 * I(t)$
Поміркована		$Rk(t) = Rk(t-1) + 0,08 * I(t)$	$RCd(t) = \alpha d * 0,02 * I(t)$	$RCo(t) = \alpha o * 0,02 * I(t)$	$RCp(t) = \alpha p * 0,02 * I(t)$	$RCs(t) = \alpha s * 0,02 * I(t)$
Агресивна		$Rk(t) = Rk(t-1) + 0,12 * I(t)$	$RCd(t) = \alpha d * 0,03 * I(t)$	$RCo(t) = \alpha o * 0,03 * I(t)$	$RCp(t) = \alpha p * 0,03 * I(t)$	$RCs(t) = \alpha s * 0,03 * I(t)$
$I(t)$ – фактичний дохід від заощаджень у фінансові інструменти у 2001-2021 рр. $\alpha d, \alpha o, \alpha p, \alpha s$ – пропорції розподілу коштів на низькоризикові фінансові інструменти: депозити (αd), облігації внутрішньої державної позики (αo), внесків до державного накопичувального пенсійного фонду (αp) і внесків на страхування життя (αs), відповідно ($\alpha d + \alpha o + \alpha p + \alpha s = 1$)						

У дисертації аргументовано важливість трансформації фінансової стійкості домогосподарств у розвиток фінансової системи. Доведено, що механізм формування складу та структури доходів, витрат, заощаджень та інвестицій домогосподарств упродовж життєвого циклу для забезпечення їх фінансової стійкості сприяє розвитку й інших сфер фінансової системи (публічних фінансів, фінансів суб'єктів господарювання, фінансового ринку). Визначено, що завдання фінансової системи з розрахунку на десятиліття сталого розвитку держави полягає в наданні широкого спектра високо- та низькоризикових фінансових інструментів, послуг для домогосподарств, щоб

забезпечити їх фінансову стійкість упродовж життєвого циклу. Завдання домогосподарств при цьому, обравши стійкість як ціль власної фінансової діяльності, визначити склад та структуру даних високо- та низькоризикових інструментів відповідно до обраних моделей фінансової поведінки. Наголошено, що фінансовий ринок повинен бути тією сферою фінансової системи, де взаємні впливи домогосподарств та держави реалізуються на практиці.

Обґрунтовано, що для забезпечення трансформації фінансової стійкості домогосподарств у розвиток фінансової системи необхідним є підвищення фінансової грамотності населення. Ці процеси тісно пов'язані із необхідністю побудови ефективної системи фінансового консультування домогосподарств. Згідно із побудованою структурно-логічною схемою, позитивний вплив фінансового консультування домогосподарств на розвиток фінансової системи прослідковується як на макроекономічному, так і мікроекономічному рівнях.

Проведений аналіз забезпечення фінансової стійкості домогосподарств в умовах воєнного стану свідчить про позитивний вплив на неї запровадження «кредитних та податкових канікул», полегшення умов валютообмінних операцій для біженців, більшої доступності в придбанні військових ОВДП. Водночас негативно вплинули на забезпечення фінансової стійкості домогосподарств в умовах воєнного стану обмеження на зняття готівки з рахунків домогосподарств, заборона видачі готівкових коштів із рахунків в іноземній валюті тощо. Встановлено погіршення фінансової стійкості внутрішньо переміщених осіб – членів домогосподарств як дітей, так і дорослих та показано зростання значення показників достатності доходів лише для тих домогосподарств, у складі яких є військовослужбовці, проте їхня фінансова стійкість у будь-якому випадку є нижчою, ніж до початку війни. Через відсутність повноцінного функціонування вітчизняних фондових бірж в умовах воєнного стану обґрунтовано неможливість повноцінної реалізації інвестиційного потенціалу для забезпечення фінансової стійкості домогосподарств.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і запропоновано нове розв'язання наукової проблеми – поглиблення теоретико-методологічних засад фінансової стійкості домогосподарств, розробка на цій основі науково-методологічних і практичних рекомендацій щодо її забезпечення. Результати дослідження дозволили сформулювати такі висновки.

1. Домогосподарства виступають активними суб'єктами фінансових відносин у суспільстві, а сфера їх фінансової діяльності є неодмінною складовою фінансової системи. В сучасних умовах на фінанси домогосподарств значний вплив мають тенденції щодо зростання обсягів залучених ресурсів у забезпеченні їхніх потреб. Зважаючи на це, змінюється склад та структура фінансових ресурсів домогосподарств у напрямку більшої залежності від зовнішніх джерел формування, що погіршує їх фінансову стійкість. Враховуючи значущість фінансової стійкості для розвитку домогосподарств, яка має базуватись переважно на власних джерелах, визначено, що ідентифікація ризиків та дослідження чинників впливу на забезпечення фінансової стійкості вітчизняних

домогосподарств набувають особливої актуальності в умовах як мирного, так і воєнного часу.

2. На основі узагальнення інституційного, суб'єктного та фондового концептуальних підходів до розуміння місця і ролі домогосподарства у фінансовій системі запропоновано власну мультикомпонентну модель, яка відображає фінансові відносини, що виникають у сфері фінансів домогосподарств, її категорії, суб'єкти, об'єкти та принципи функціонування, взаємозв'язок та взаємоузгодженість структурних елементів. Це дозволило визначити: а) місце домогосподарств у фінансовій системі держави як найбільш масового учасника фінансових відносин у суспільстві; б) роль домогосподарств у фінансовій системі держави як сфери, що визначає проблеми й обґрунтовує орієнтири для її побудови та розвитку; фінансові ресурси домогосподарств стають першоджерелом формування та розвитку інших сфер та ланок фінансової системи.

3. Запропонований підхід до дослідження теоретичних основ сутності фінансової стійкості домогосподарств дав змогу розвинути поняттєво-категоріальний апарат сфери фінансів домогосподарств із позицій його впливу на управління їх фінансовими ресурсами; обґрунтувати та аргументувати взаємозалежність та взаємозв'язок фінансових ресурсів, фінансового стану та фінансової стійкості; довести важливість врахування дії екзогенних та ендогенних факторів впливу на окремі складові фінансової діяльності домогосподарств – доходи, витрати, заощадження, інвестиції; зробити висновки щодо необхідності побудови системи показників (індикаторів, коефіцієнтів) оцінки фінансової стійкості домогосподарств. Це дозволило виокремити види оцінки фінансового стану домогосподарств (стійкий, нестійкий) і запропонувати елементи поняття «фінансова стійкість домогосподарств».

4. Дуальний підхід дозволив розглянути забезпечення фінансової стійкості домогосподарств на макроекономічному та мікроекономічному рівнях, що дало змогу виокремити суб'єктність у її забезпеченні та запропонувати різні шляхи для досягнення. На макроекономічному рівні державні фінансові органи та фінансові інституції створюють відповідні умови (формують середовище), а на мікроекономічному рівні домогосподарства покликані використати практичний інструментарій для забезпечення власної фінансової стійкості. Нормативними передумовами забезпечення фінансової стійкості домогосподарств стає збалансованість їх фінансових ресурсів на мікро- та макроекономічному рівні. На мікроекономічному рівні наведена класифікація збалансованості фінансових ресурсів домогосподарств як статичного, так і динамічного явища відображає нові ознаки, згідно з якими можна розглядати окремо фінансові інструменти, доцільні для використання в коротко-, середньо- та довгостроковому періодах його життєвого циклу. Такий підхід дозволяє подолати недоліки безсистемного використання фінансових інструментів при забезпеченні фінансової стійкості домогосподарств. Їх системне використання полягає у: використанні низькоризикових інструментів для досягнення коротко- та середньострокових цілей; високоризикових – для досягнення довгострокових цілей домогосподарства. Розглянуті концепції зміни вартості грошей у часі, дія законів попиту та пропозиції на фінансовому ринку та поняття складних відсоткових ставок обґрунтовують нормативні передумови для наявності у складі фінансових

ресурсів домогосподарств заощаджень та інвестицій, які, у свою чергу, стануть інструментами для забезпечення фінансової стійкості домогосподарств на макроекономічному рівні.

5. Дослідження методологічної складової забезпечення фінансової стійкості на базі діалектичного, когнітивного та інституційного методологічних підходів дає змогу детально осмислити її економічну сутність; запропонувати графічну інтерпретацію місця методології забезпечення фінансової стійкості в системі управління фінансовими ресурсами; розробити принципи та методи досліджуваної методології. Це є основою для побудови алгоритму забезпечення фінансової стійкості, який відображає її багатогранність та важливість у підвищенні результативності управління фінансовими ресурсами. Неодмінним елементом та основою дії запропонованого алгоритму є дослідження фінансової стійкості домогосподарств шляхом оцінювання достатності їхніх доходів, поточного фінансового забезпечення витрат, здійснення заощаджень та інвестиційного потенціалу.

6. Методичний інструментарій оцінювання фінансової стійкості домогосподарства розроблений згідно з принципами декомпозиції, безперервності, повноти, узгодженості, реальності, об'єктивності, багатоваріантності розрахунків. На цій основі запропоновані методи розподіляються згідно з етапами здійснення розрахунків: 1) аналіз показників достатності доходів, поточного фінансового забезпечення витрат, здійснення заощаджень, інвестиційного потенціалу домогосподарств; 2) оцінювання фінансової стійкості домогосподарства шляхом розрахунку відповідних агрегованих індексів, ідентифікація ризиків погіршення та потенціал для її забезпечення; 3) визначення впливу ендогенних та екзогенних чинників впливу на забезпечення фінансової стійкості домогосподарства; 4) моделювання фінансової поведінки та її впливу на забезпечення фінансової стійкості домогосподарств. Розглянутий алгоритм методики оцінки фінансової стійкості домогосподарств сприятиме формуванню умов для її забезпечення на мікроекономічному і на макроекономічному рівнях.

7. До макроекономічних показників оцінки фінансової стійкості домогосподарства віднесено: питому вагу оплати праці у ВВП (P_{OP}), питому вагу власних коштів у доходах домогосподарств (P_{BK}), відношення залучених коштів домогосподарств до величини їхніх доходів ($P_{ЗК}$), норму заощаджень домогосподарств (H_3), інвестиційний потенціал домогосподарств (P_{IP}). Відповідно до мікроекономічних показників оцінки фінансової стійкості домогосподарства віднесено такі показники: достатність доходів P_d , витрати на харчування P_B , Енгеля P_e та неспоживчі витрати домогосподарств (P_{NB}).

8. За результатами оцінки достатності доходів домогосподарств спостерігаються неоднозначні тенденції в забезпеченні фінансової стійкості домогосподарств як на макроекономічному, так і на мікроекономічному рівнях. Скорочення питомої ваги оплати праці у ВВП, питомої ваги власних коштів у доходах домогосподарства (результат дії принципів самостійності та автономності) зумовило необхідність залучення зовнішніх фінансових ресурсів для забезпечення власної життєдіяльності (реалізовано принцип взаємозалежності). Такими ресурсами стали кредити депозитних корпорацій та

соціальні трансферти, отримані зі сфери державних фінансів. Це сприяло зменшенню нерівності у формуванні доходів домогосподарств. Таким чином, у практичній площині проявляється система дуального забезпечення фінансової стійкості домогосподарств, проте це свідчить про недотримання самозабезпечення як принципу функціонування сфери фінансів домогосподарств.

9. Аналіз запропонованих показників оцінки фінансової стійкості домогосподарств через дослідження практики поточного фінансового забезпечення їх витрат не дає підстав робити висновки про покращення фінансової стійкості вітчизняних домогосподарств за 2001–2021 рр. Це обумовлено тим, що як на макроекономічному, так і на мікроекономічному рівнях дослідження споживання товарів і послуг складає понад 90% загальної суми витрат домогосподарств. Дії держави у сфері регулювання рівня оподаткування доходів фізичних осіб мають більший вплив на фінансову діяльність домогосподарств, ніж на надання нею соціальних трансфертів. Заощадження стали одним із товарів «розкоші» для вітчизняних домогосподарств, і дозволити собі їх здійснювати вони зможуть лише після досягнення певного рівня доходу й задоволення усіх поточних потреб.

10. Аналіз дохідності низькоризикових фінансових інструментів заощаджень домогосподарств (банківських депозитів, облігацій внутрішньої державної позики, недержавних пенсійних фондів, страхування життя) та динаміки індексу споживчих цін дав підстави стверджувати, що страхування життя, завдяки гарантованому рівню інвестиційного доходу, є найбільш прибутковим фінансовим інструментом, а внески до недержавних пенсійних фондів – найменш прибутковим. Дохідність усіх розглянутих форм низькоризикових заощаджень дорівнює (або майже дорівнює) показнику інфляції, вираженому через зміну індексу споживчих цін. Тому робити висновок про їх реальну дохідність у структурі заощаджень вітчизняних домогосподарств немає підстав. Таким чином, забезпечуючи захист грошових коштів домогосподарств від знецінення, такі інструменти слугують вирішенню інших від економічних цілей домогосподарств: матеріальному забезпеченню до досягнення непрацездатного віку, несприятливих обставин життя (хвороба, смерть) тощо. Завдання реальної дохідності від використання заощаджень домогосподарств повинні вирішити їх ризикові інвестиції в цінні папери (акції), валюту (готівкову або валютні депозити) та дорогоцінні метали.

11. Проведений аналіз інвестиційного потенціалу домогосподарств, який характеризує використання високоризикових фінансових інструментів (акцій, готівкової валюти, валютних депозитів, дорогоцінних металів) у довгостроковій перспективі (понад 20 років) показав дохід від заощаджень, вищий за рівень інфляції. Це свідчить про високу ймовірність того, що такі доходи мають перспективу перейти від стану потенційних до стану реалізованих на практиці. Тим більше, що цей висновок ґрунтується на основі аналізу динаміки за понад 20 років в історії України (2001–2021 рр.), коли відбувались значні соціально-політичні, економічні трансформації та анексія частини території внаслідок військової агресії російської федерації (з початку 2014 р.). Припускаємо, що в умовах стабільного економічного та політичного середовища фінансові

результати від інвестування вільних коштів для домогосподарств будуть вищими.

12. Динаміка запропонованих для оцінки фінансової стійкості домогосподарств агрегованих індексів свідчить про її погіршення на макроекономічному рівні дослідження та про покращення фінансової стійкості вітчизняних домогосподарств на мікроекономічному рівні наукового дослідження. Ідентичні висновки за різними напрямками зміни індексів посилюють їх науково-методичну складову розробки та використання для оцінки фінансової стійкості домогосподарств. Склад агрегованих індексів дозволив виокремити фактори впливу на їхнє значення та ідентифікувати ризики (ймовірність виникнення певних подій), які позитивно чи негативно позначаються на забезпеченні фінансової стійкості домогосподарств.

13. Дослідження впливу ендогенних чинників на забезпечення фінансової стійкості домогосподарств шляхом виокремлення ризиків тимчасової або постійної втрати доходу домогосподарства показав необхідність формування останніми індивідуальних та колективних страхових (резервних) фондів, визначив їхні переваги та недоліки, а також підтвердив тезу про важливість розвитку накопичувальної складової державного пенсійного страхування. Згідно з проведеними розрахунками, формування резервного фонду низькоризиковими фінансовими інструментами дозволяє компенсувати тимчасову втрату доходу (тривалістю до 6 місяців); здійснення особою пенсійних накопичень упродовж 35 років трудової активності при певних параметрах відсоткової ставки від їхнього інвестування (8%) в майбутньому дозволяє розраховувати на пенсію, що дорівнюватиме 86–97% від її заробітку впродовж періоду трудової активності.

14. Проведений регресійний аналіз впливу екзогенних чинників інфляції та валютного курсу на забезпечення фінансової стійкості домогосподарств показав таке. Обидва чинники в одному напрямі (обернено) впливають на доходи, витрати, заощадження та інвестиційний потенціал домогосподарств. Більшою мірою це стосується негативного впливу інфляції. Прямий вплив інфляції та валютного курсу на витрати та заощадження домогосподарств на мікроекономічному рівні пояснюється зростанням цін і незмінністю питомої ваги неспоживчих витрат у структурі витрат домогосподарств. Це дає підстави зробити висновки про негативний вплив екзогенних чинників на фінансову стійкість домогосподарств за 2001–2021 рр. Макроекономічна стабільність (низькі темпи інфляції та незначні коливання валютного курсу) розглядаються як екзогенна передумова для забезпечення поточної фінансової стійкості вітчизняних домогосподарств та на перспективу.

15. Розроблений методичний підхід до застосування різних індикаторів оцінювання фінансової стійкості домогосподарств в етапах його життєвого циклу показує, що забезпечення фінансової стійкості реалізується протягом усього цього циклу. Це доводить, що дані індикатори повинні стати ефективним інструментом управління фінансовими ресурсами домогосподарств. Але слід зауважити, що значення (що зростає або спадає) самих лише індикаторів без належного розуміння необхідності управління фінансовими ресурсами з боку домогосподарства не дасть змогу досягти бажаного результату – забезпечення його фінансової стійкості в умовах змінного внутрішнього та зовнішнього

середовища. Використання фінансової інформації, застосування різних знань у фінансовій сфері є необхідними елементами підвищення фінансової стійкості домогосподарств.

16. Моделювання фінансової поведінки та її впливу на забезпечення фінансової стійкості домогосподарств є видом управління фінансовими ресурсами, який спрямований на результат і при якому суб'єкт, впливаючи на об'єкти, не тільки переводить домогосподарство із нестійкого стану в стійкий під впливом внутрішніх чи зовнішніх загроз, але й дає змогу виявляти інструменти впливу на відхилення, що виникають. Головна перевага результативного підходу у фінансовій поведінці (спрямованого на стійкість) порівняно з нерезультативним (спрямованим на окремі складові фінансової діяльності) полягає в тому, що він, замість того, щоб реагувати після виникнення проблем у процесі розвитку домогосподарства, – фінансово компенсує їх виникнення через планування та застосування низько- та високоризикових фінансових інструментів. Запровадження моделювання фінансової поведінки в процес управління фінансовими ресурсами домогосподарств дозволило сформуванню розуміння його цілеспрямованого змісту, де ціллю визначено забезпечення фінансової стійкості домогосподарств; розробити концептуальний підхід до її забезпечення на основі використання інструментів низько- та високоризикового характеру, який відрізняється від наявних підходів тим, що враховує фактичні результати фінансової діяльності домогосподарств упродовж 2001–2021 рр. Пропонований підхід забезпечить вчасне прийняття виважених рішень у процесі управління фінансовими ресурсами домогосподарств, а також сприятиме їх розвитку в коротко-, середньо- та довгостроковій перспективі.

17. Серед напрямів трансформації фінансової стійкості домогосподарств у розвиток фінансової системи України виокремлено інституціональний (становлення і розвиток учасників фондового ринку, розгалуженої мережі банківських установ, страхових компаній, компаній зі страхування життя, кредитних спілок, недержавних пенсійних фондів, інститутів спільного інвестування та ін.; зростання кількості компаній-емітентів цінних паперів, які входять у розрахунок індексів вітчизняних фондових бірж), інструментальний (розширення переліку фінансових послуг і продуктів, що надаються домогосподарствам суб'єктами фінансового ринку, збільшення пропозиції нових інвестиційних інструментів і створення умов для диверсифікації їх заощаджень та інвестицій) та освітньо-інформаційний (створення умов для підвищення домогосподарствами необхідних фінансових знань загалом та про особливості функціонування фондового ринку зокрема; побудова системи фінансового консультування домогосподарств) підходи.

18. На фінансову стійкість вітчизняних домогосподарств в умовах воєнного стану позитивно вплинули такі рішення фінансових установ: запровадження «кредитних канікул», полегшення умов валютнообмінних операцій для біженців, більша доступність у придбанні військових ОВДП та, відповідно, негативно вплинули обмеження на зняття готівки з поточних банківських рахунків домогосподарств, заборона видачі готівкових коштів з рахунків в іноземній валюті тощо. Спостерігаючи за погіршенням фінансової стійкості для внутрішньо переміщених осіб, показали зростання значення

показників достатності доходів лише для тих домогосподарств, у складі яких є військовослужбовці. Проте фінансова стійкість таких домогосподарств у будь-якому випадку є нижчою, ніж до початку війни. Через відсутність повноцінного функціонування вітчизняних фондових бірж стала неможливою реалізація інвестиційного потенціалу домогосподарств та спостерігається зростання ризиків неплатоспроможності для домогосподарств-боржників.

19. Забезпечення фінансової стійкості упродовж життєвого циклу домогосподарств і впливу ендогенних та екзогенних чинників можливе при умові цілеспрямованого управління їхніми доходами, витратами, заощадженнями та реалізації інвестиційного потенціалу. Розглянута методологія оцінювання фінансової стійкості домогосподарств за допомогою відповідних показників на макроекономічному та мікроекономічному рівнях наукового пізнання дозволяє ідентифікувати ризики та окреслити потенціал для її забезпечення. Практика забезпечення фінансової стійкості передбачає відповідне моделювання фінансової поведінки шляхом поєднання високо та низько ризикових фінансових інструментів при формуванні та використанні поточного, резервного та інвестиційного капіталу домогосподарств. Це показує взаємопов'язаний вплив процесу забезпечення фінансової стійкості домогосподарств та розвитку фінансової системи держави. Сьогодні стає очевидною необхідність вироблення нових підходів до забезпечення фінансової стійкості домогосподарств в умовах довгострокового характеру війни, дії обмежень у функціонуванні окремих сфер фінансової системи й надалі. Саме ці аспекти відкривають перспективи наукових досліджень у сфері фінансів домогосподарств у майбутньому.

Основні результати дослідження використовуються у діяльності Комітету Верховної Ради України з питань фінансів, податкової та митної політики, Української асоціації інвестиційного бізнесу, Об'єднання кредитних спілок «Програма захисту вкладів», Всеукраїнської асоціації кредитних спілок, Головного управління Пенсійного фонду України в Тернопільській області, Управління соціальної політики Тернопільської міської ради, а також у навчальному процесі Західноукраїнського національного університету.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, які відображають основні наукові результати дисертації

1. Сидорчук А. Фінансова стійкість домогосподарств: теоретичні основи та прикладні аспекти : монографія. Тернопіль : ЗУНУ, 2023. 474 с. (23,4 д.а.).
2. Формування фінансового механізму сталого розвитку України : моногр. / за ред. д-ра екон. наук, проф. О. П. Кириленко та д-ра екон. наук, доц. О. І. Тулай. Тернопіль : ТНЕУ, 2017. 414 с. (особистий внесок здобувача: підрозділ 3.10. Сидорчук А. Управління інвестиційним портфелем домогосподарства в умовах сталого економічного розвитку. С. 364–373 (0,42 д.а.)).
3. Сидорчук А. Напрями підвищення ефективності використання фінансових ресурсів державного пенсійного страхування. *Наукові праці*

Кіровоградського національного технічного університету. Серія : Економічні науки. Кіровоград: КНТУ. 2013. Вип. 23. С. 237–244 (0,49 д.а.).

4. Сидорчук А. Суть фінансових ресурсів державного соціального страхування. *Вісник Одеського національного університету*. Серія : Економіка. Одеса. 2014. Т. 19. Вип. 3/4. С. 93–98 (0,66 д.а.).

5. Сидорчук А. Формування системи соціального страхування як важеля подолання бідності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Економіка і менеджмент. Одеса. 2015. Вип. 13. С. 217–220 (0,55 д.а.).

6. Сидорчук А. Необхідність формування інвестиційного портфеля домогосподарств. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія Економіка. Ужгород. 2016. Вип. 1 (47). Т. 1. С. 402–404 (0,44 д.а.).

7. Сидорчук А. Фінанси домогосподарств у фінансовій системі країни: сутність, принципи організації. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. Вип. 16. С. 797–801 (0,44 д.а.).

8. Сидорчук А. Особистий капітал та інструменти його формування. *Економіка та суспільство*. 2017. Вип. 10. С. 651–658 (0,56 д.а.).

9. Sydorchuk A. Factor-models of formatting of financial resources of the state social pension insurance. *Вісник Маріупольського державного університету*. Серія : Економіка. 2017. Вип. 14. С. 38–45 (0,46 д.а.).

10. Sydorchuk A. Theoretical basis of the state social insurance. *Evropský časopis pro ekonomiku a management*. 2017. Vol. 3. Issue 4. Praha, Česká republika : Verostav družstvo. С. 20–26 (0,78 д.а.).

11. Sydorchuk A. A necessity for forming the investment portfolio of households. *Соціально-економічні проблеми і держава*. 2017. Вип. 2 (17). С. 162–170 (0,60 д.а.).

12. Сидорчук А. Інвестиції як складова управління особистими фінансами. *Економічний вісник університету*. 2017. Вип. 35/1. С. 274–280 (0,77 д.а.).

13. Пшик Б., Сидорчук А., Адамик М., Медунік Н., Михалевич Р. Механізми активізації інвестиційного потенціалу домогосподарств в Україні: макроекономічний аспект. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2021. № (4) 39. С. 349–361 (особистий внесок здобувача: розкрито шляхи стимулювання інвестиційного потенціалу домогосподарств) (0,2 д.а.) (**Web of Science**). DOI: <https://doi.org/10.18371/fcaptr.v4i39.241327>

14. Сидорчук А. Практика та проблематика використання в Україні ризикових та безризикових інструментів заощаджень домогосподарств. *Бізнес-навігатор*. 2021. Вип. 5 (66). С. 53–59 (0,5 д.а.).

15. Sydorchuk A. The practice of household expenditure in Ukraine: factor analysis and estimate. *Green, Blue & Digital Economy Journal*. 2022. Vol. 3. No. 1. Riga, Latvia : «Baltija Publishing». С. 47–53 (0,55 д.а.).

16. Сидорчук А. Теоретичні засади оцінки фінансового стану домогосподарств. *Sworld Journal*. 2022. № 13 (2). Bulgaria: D. A. Tsenov Academy of Economics – Svistov. С. 32–36 (0,34 д.а.).

17. Кириленко О., Сидорчук А., Коваль С., Сидор І. Аналіз витрат як складова оцінки фінансового стану домогосподарств. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії і практики*. 2022. № 3 (44). С. 82–91 (особистий

внесок здобувача: оцінено фінансовий стан домогосподарств через призму їхніх витрат) (0,21 д.а.) (**Scopus**).

18. Sydorчук А. The financial sustainability during household life-stages. *Інтернаука*. Серія : Економічні науки. 2023. № 7 (75). С. 10-13 (0,44 д.а.).

19. Sydorчук А. Modelling of household financial behaviour. *Modern engineering and innovative technologies*. 2023. Issue 28. Part 1. Germany, Karlsruhe: Sergeiva&Co. С. 98-103 (0,46 д.а.).

20. Кириленко О., Сидорчук А. Забезпечення фінансової стійкості домогосподарств в умовах воєнного стану. *Світ фінансів*. 2023. № 4 (77). С. 68-83 (особистий внесок здобувача: розкрито функціонування окремих сегментів фінансового ринку та їх вплив на забезпечення фінансової стійкості домогосподарств в умовах воєнного стану) (0,56 д.а.).

21. Kyrylenko O., S. Koval S., Sydor I., Sydorчук А. The sufficiency of household incomes: estimation and economic interpretation for their financial stability. *Journal of Governance and Regulation*. 2024. Vol. 13. Issue 2. С. 86-95. (особистий внесок здобувача: оцінено показники достатності доходів домогосподарств) (0,3 д.а.) (**Scopus**)

22. Сидорчук А. Дуальне забезпечення фінансової стійкості домогосподарств: принципи та складові. *Ефективна економіка*. 2024. № 7. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105.2024.7.63> (0,70 д.а.).

23. Сидорчук А. Методологічні підходи до дослідження фінансової стійкості домогосподарств. *Економіка. Фінанси. Право*. 2024. № 7. С. 112-116. (0,71 д.а.)

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

24. Сидорчук А. Етапи управління інвестиційним портфелем домогосподарств. *Управління фінансами держави, регіону, підприємства та домогосподарства: погляди науковців і практиків*: зб. тез. доп. Першої Інт.-конф. проф.-викл. складу каф. фін. ТНЕУ. (м. Тернопіль, 14 квіт. 2015 р.). Тернопільський національний економічний університет. Тернопіль: Вектор, 2015. С. 103–105 (0,14 д.а.).

25. Фінанси домогосподарств: навч. посіб. / [Т. О. Кізіма, Н. І. Карпишин, І. П. Сидор та ін.]; за ред. Т. О. Кізіми. Тернопіль : Вектор, 2015. 260 с. (особистий внесок здобувача: 4.3. Управління інвестиційним портфелем домогосподарства. Агресивна, поміркована та консервативна стратегії інвестування. С. 160–176. (0,57 д.а.).

26. Сидорчук А. Необхідність управління фінансами домогосподарств. *Управління фінансами держави, регіону, підприємства та домогосподарства: погляди науковців і практиків* : зб. тез доп. Другої Всеукр. Інт.-практ. конф. (м. Тернопіль, 11 квіт. 2016 р.), Тернопільський національний економічний університет, Тернопіль: ТНЕУ, 2016., С. 111–115 (0,24 д.а.).

27. Соціальне страхування : підручник / за ред. О. П. Кириленко та В. С. Толуб'яка. Тернопіль: Економічна думка ТНЕУ, 2016. 516 с. (особистий внесок здобувача: Розділ 3. Пенсійне страхування. С. 121–146 (0,88 д.а)).

28. Sydorчук А. Developing second level the pension system of Ukraine. *Забезпечення стійкого економічного розвитку країни: можливості та перспективи* : матеріали науково-практичної конференції (Львів, 21-22 жовтня 2016 р.), ГО «Львівська економічна фундація». Львів: ЛЕФ, 2016. С. 124–126 (0,22 д.а.).

29. Сидорчук А. Чинники впливу на формування витрат домогосподарств. *Людина віртуальна: нові горизонти* : зб. наукових праць IV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Монреаль, 20-21 березня 2017 р.), СРМ «ASF», 2017. Частина 2. С. 156–159 (0,18 д.а.).

30. Сидорчук А. Структура і динаміка доходів домогосподарств в Україні. *Управління фінансами держави, регіону, підприємства та домогосподарства* : зб. тез доп. Третьої всеукр. Інт-Конф., (м. Тернопіль, 10 квітня 2017 р.). 2017. С. 215–218 (0,18 д.а.).

31. Sydorчук А. The advantages and disadvantages of bank deposit as a form of savings. *Аналіз сучасних підходів до ефективного використання потенціалу економіки України* : матеріали Міжнародної наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 18-19 серпня 2017 р.). 2017. С. 113–116 (0,16 д.а.).

32. Сидорчук А. Форми заощаджень домогосподарств. *Треті Всеукр. наук. читання пам'яті С. І. Юрія* : зб. наук. праць / за ред. проф. Кириленко О.П. (м. Тернопіль, 28 листопада 2017 р.). 2017. С. 110–113 (0,15 д.а.).

33. Sydorчук А. The role of households in the financial system. *Сучасні детермінанти фіскальної політики: локальний та міжнародний вимір* : зб. матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Тернопіль, 10 вересня 2019 року). Тернопіль: ТНЕУ, 2019. С. 127–128 (0,12 д.а.).

34. Сидорчук А. Принципи фінансів домогосподарств. *Міжнародне науково-технічне співробітництво: принципи, механізми, ефективність* : зб. матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 14 вересня 2019 р.). К. : ГО «Київський економічний науковий центр», 2019. С. 87–89 (0,13 д.а.).

35. Сидорчук А. Особисті індикатори фінансового стану домогосподарств. *Актуальні питання розвитку сучасної економіки, управління та адміністрування: Матеріали науково-практичної конференції* (м. Київ, 28 грудня 2019 р.). К. : Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, 2019. Ч. 2. С. 90–93 (0,16 д.а.).

36. Sydorчук А. State pension insurance in Ukraine: practice functioning of. *Теоретичні та практичні аспекти формування економічної системи в умовах нестабільності* : збірник тез наукових робіт учасників Міжнародної науково-практичної конференції для студентів, аспірантів та молодих учених (м. Київ, 31 жовтня 2020 р.), К.: Аналітичний центр «Нова Економіка», 2020, С. 112–113 (0,12 д.а.).

37. Сидорчук А. Financial instruments for household savings. *Інноваційна парадигма розвитку економіки, фінансів, обліку та права*: зб. тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (м. Полтава, 15 вересня 2021 р.). Полтава : ЦФЕНД, 2021. С. 47–48 (0,11 д.а.).

38. Кириленко О., Сидорчук А. Тенденції здійснення заощаджень домогосподарств. *Сьомі Всеукраїнські наукові читання пам'яті С. І. Юрія* : зб.

наукових праць (м. Тернопіль, 16 листопада 2021 р.), Тернопіль : ЗУНУ, 2021. С. 55–59 (особистий внесок здобувача: проаналізовано склад та структуру заощаджень домогосподарств) (0,3 д.а.).

39. Кириленко О., Сидорчук А. Поняття та оцінка інвестиційного потенціалу домогосподарств. *Соціально-економічні відносини в цифровому суспільстві*. 2022. Т. 1 (43). С. 5–11 (особистий внесок здобувача: розкрито розуміння поняття інвестиційного потенціалу домогосподарств та здійснено розрахунок його обсягів за 2001-2020 рр.) (0,35 д.а.).

40. Сидорчук А. Методологія дослідження фінансової стійкості домогосподарств. *Modern problems of science, education and society : the 5th International scientific and practical conference* (Kyiv, 17-19 July 2023), Kyiv : SPC «Sci-conf.com.ua», 2023. С. 606–610 (0,19 д.а.).

41. Сидорчук А. Нормативний підхід до розуміння домогосподарства як суб'єкта фінансових відносин. *Scientific progress: innovations, achievements and prospects : the 11th International scientific and practical conference* (Munich, 23-25 July 2023), Munich : MDPC Publishing, 2023. С. 181–186 (0,27 д.а.).

42. Sydorhuk A. The financial stability of households: a methodology for assessing. *Progress in Science : proceedings of the 3rd International Scientific Conference* (Brussel, 27-28 July 2023), Brussel : University Brussel, 2023. С. 45–50 (0,38 д.а.).

43. Сидорчук А. Поняття ризику в управлінні фінансовими ресурсами домогосподарств. *Стратегії управління інноваціями в сучасній економіці : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Одеса, 1 вересня 2023 р). Research Europe, 2023. С. 102–104 (0,18 д.а.).